

celebi

Kim bilir belki bir gün bir tekkeye gidersin!

TARİH, KÜLTÜR VE DÜŞÜNCE DERGİSİ - DÖRT AYDA BİR ÇIKAR - YIL: 2 - SAYI: 5 - AĞUSTOS 2021

dosya konusu:

TÜRK DEVLET GELENEĞİ

Çelebi

Kim bilir belki bir gün bu teklife uğrarsın!

İMTİYAZ SAHİBİ

Ali GEZGİNCİ

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Ahmet ŞAHİN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Oğuzhan SAYGILI

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Erkan GÖKSU, Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN, Prof. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR, Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ, Doç. Dr. Ergenekon SAVRUN, Dr. Yaşar KALAFAT, Dr. Ferit Salim SANLI, Kutlu Altay KOCAOVA, Yasin USTA, Zeynel Abidin POLAT, Zafer SARAÇ, Emin YARIMOĞLU, Ömer KARABAYIR

SON OKUMA

Emine KABAKULAK

Sayı: 5, Ağustos 2021

ISSN: 2757-9506

Çelebi Dergisi, yılda üç sayı olmak üzere Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında yayımlanır.

Dergideki yazılardan kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Yazılardaki fikirlerin mesuliyeti yazarlarına aittir.

DİZGİ TASARIMI

Berkant PARLAK

KAPAK ÇİZİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SAĞ

HUKUK DANIŞMANI

Av. Necati AĞIRMAN

DERGİ BEDELİ VE ABONELİK

Tek Sayı Bedeli: 30 TL

Bir Yıllık Çelebi Aboneliği: 90 TL

Kurum: 180 TL

Hesap Numarası

Ali Gezginci adına Ziraat Bankası TR 8800 0100 1994 7934 4589 5001 numaralı IBAN'a ödeme yaparak tek sayı dergi alabilir veya abone olabilirsiniz.

Baskı

Bizim Büro Basımevi

Sanayi 1. Cad. Sedef Sok. Nu: 6/1 İskitler/Ankara

İletişim Bilgileri ve Sosyal Medya Hesapları:

e-posta: celebidergi@gmail.com

Ali GEZGİNCİ: 0 530 371 86 99 (WhatsApp)

Ahmet ŞAHİN: 0 534 715 26 75(WhatsApp)

<https://www.facebook.com/celebidergisi>

<https://www.instagram.com/celebidergisi>

<https://twitter.com/CelebiDergisi>

OSMANLILARDA VERÂSET ANLAYIŞI

Nahide ŞİMŞİR*

Giriş

Eski Türk devlet geleneğine göre siyasi egemenlik, devlet organları içinde en yüksek buyurma ve üstün irade gücü hakan veya kağan adı verilen devletin başında bulunan kişiye aittir. Kağanlar bu gücü ve yetkiyi Tanrı'dan almışlar ve bu durum kut kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre taht, Oğuz neslinden ve Bozok oğullarından birine ait olmakla beraber, hangi oğulun tahta çıkacağını takdir eden Tanrı'dır. "Tanrı kutu ibaresi" bunu ifade etmektedir. Bilge Kağan tahta çıkmasını açıklarken "Tanrının bahşetmiş olduğunu" açık olarak ifade etmiştir (İnalçık, 1959, s. 76; Turan, 1990, s. 337-349; Şimşir, 2019, s. 99-101).

Osmanlı Devleti'nin en başında gelen kişi padişahın kendisidir. Osmanlı hükümdarları ilk zamanlarda Bey ve Han gibi unvanlar kullanmışlardır. İlk üç hükümdar mutlak bir yönetici sayılmakla birlikte henüz askerî geleneğin etkisi altında sade bir protokole, örf, âdet ve istişareye dayalı bir yönetim söz konusudur. Hükümdarların çevresinde hatırı sayılır nüfuz guruplarının ve hanedanlarının temsilcileri vardı. Osmanlı hükümdarları onların arasında savaştı kişiliği ve yetenekleri ile öne çıkan *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) yönetici konumundandırlar. Yıldırım Bayezid'den (1389 -1402) sonra şaşaalı bir protokolü ve mutlak bir hükümdar kişiliğini benimsemişlerdir. Ancak Fatih Sultan Mehmed devrinde "Osmanlı Padişahı" kanunlar, protokol ve kişiliği ekseninde belirlenmiştir (Ortaylı, 2008, s. 169-170).

Hükümdar olabilmek için hanedana mensup olmak temel şarttır. Oğuz boylarında ve Selçuklularda olduğu gibi, ülkenin hanedanın ortak malı sayılması ve her hanedan üyesinin verâset hakkının bulunması durumu Osmanlılar tarafından terk edilmiştir. Osmanlılar verâset konusunu kan dökerek çözmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin ilk hükümdarları tesadüfen bu makama layık büyük oğullar olmuştur. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin uc kısımlarında büyük oğulların yönetici olması otorite ve gücü ellerinde tutmayı sağlamıştır. Birinci Murad (1362 -1389) devrinde Savcı

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Elmalıkent Yerleşkesi, Ümraniye / İSTANBUL.

Bey olayıyla verâset kavgası başlamış ve bundan sonra şehzadelerin Rumeli sancaklarına gönderilmesi kaldırılmıştır. Yıldırım Bayezid ilk kez kardeşi Yakub Çelebi'yi katlettirmiştir. Çelebi Sultan Mehmed (1413-1421) uzun taht kavgası sonucunda kardeşlerini öldürtmüş ve “*Bir memlekette iki padişah barınmaz...*” diye durumu meşrulaştırmıştır (Ortaylı, 2008, s. 170).

Seçim, Ahd, Zor Kullanma ve Ekberiyet Usulleri

I. Ahmed'in (1603–1617) ölümüne kadar taht daima babadan oğula geçmiş, ondan sonra kardeşler de tahta çıkmağa başlamıştır. Bu durumu Hammer, Osmanlılarda Cengiz Han'dan kalmış “ekberiyet” kuralının hâkim olmasıyla, yani “taht büyük oğula”, sonra da “ölen sultanın akrabasından en yaşlısına” ait olduğu şeklinde açıklamıştır. Ancak kardeş öldürme âdetinin bir sonucu olarak, bu kural kardeşler için uygulanamamıştır. İlk defa 1617'de ölen Sultanın kardeşi hayatta bulunduğu için uygulanabilmiştir. Giese bu görüşü reddetmiş, “Osmanlılarda saltanat verasetini düzenleyen” herhangi bir kanun olmadığını ileri sürmüştür. F. Laszlo konuyu daha geniş bir açıdan ele almış, Türklerde “bütün hanedan üyeleri hâkimiyet hakkına sahiptir”, ne primogenitura (büyük oğula veraset) ve ne de senioratus (yaşça en büyük olanın tahta geçmesi) biçiminde bir veraset şekli yoktur” şeklinde açıklamıştır.

Zeki Velidi Togan, ülkede büyük hakanlık rütbesinin kardeşler arasında en yaşlı erkek üyeye geçtiğinin altını çizmiştir (Togan, 1987, s. 42). Halil İnalçık, Osmanlı verâset sisteminde hanedanın egemenliğin kaynağını Türkistan, Türk gele- neğinden aldığını ifade etmiştir (İnalçık, 1959, s. 69-81). Kenan Ziya Taş da tahtın ilahî takdire açık olduğu konusunda İnalçık ile aynı fikirdedir. Yusuf Oğuzoğlu (2000, s. 126-127) ve Mehmet Emin Yolalıcı (2002, s. 384) da İnalçık ile aynı görüşü benimsemişlerdir.

Türkistan'da Türk ve Moğollarda, hanın bir kurultayda seçilmesi, belirli bir verâset kuralı olmadığını gösteren bir delildir. Göktürklerde, İran Moğollarında ve Altın-Ordu'da ataları birkaç batın önce han olmuş kollardan inen prensler han ilân edilmiştir. Askerî kuvvetleri kendine tâbi bulunduran beyler ve vezirler, genellikle tahta kimin geçeceğini belirlemişlerdir. Göktürklerde ve Anadolu Selçuklularında böyle olmuştur. Osmanlılarda da genellikle vezir-i azamlar birinci derecede etkili olmuşlardır. Osmanlılara ait eski rivayetlerde, bir yandan Yazıcızâde diğer taraftan Neşri'de, Osman Gâzî'nin bir kabile toplantısında bey seçilmiş olduğu iddia edilmiştir. Neşri, “*Göçer-evler bazı Osman'ı ve bazı Ertuğrul'(un) kardaşı Osman'un ammûsi Tündâr'ı beğ kalmak istediler; ammâ kendü kabilesi Osman'a vech görüb el altından haber gönderüb söyleşdiler. Tündâr dahi halk ortasına gelicek, halkınun*

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Nahide Şimşir, Osmanlı Devleti'nin Yönetim Sistemi, İstanbul: Post Yayınları, 2021, s.16.

2 Bu konudaki görüşlerin yorumu için bkz. Kenan Ziya Taş, *Osmanlılarda Lalalık Müessesesi*, Ankara: Berikan Yayınları, 2014, s. 79-85.

Osman'a meyl ü inkıyâdın göricek beğlikten vaz gelüb ol dahi Osman Gâzi'ye bi'at itdi" (Mehmed Neşri, 1987, s. 79).

Âşıkpaşazâde, Orhan'ın ahilerden bir topluluk önünde beyliğe geçtiğini nakletmiştir (Âşıkpaşaoğlu, 1985, s. 42-43). I. Murad'ın ölümü üzerine "*beyler bir yere gelüb ittifak ettiler. Bayezid'i atası yerine revâ gördüler*" (Atsız, 2011, s. 42-43). I. Murad ve II. Murad'ın tahta geçişlerinde babalarının vasiyeti kadar vezirlerin de büyük rolü olmuştur. Müteakip devirlere ait cülûs fermanlarında padişahlar Allah'ın inayeti ve "*ittifâk-i eshâb-i ârâ ve şûrâ ile*" tahta geçmiş olduklarını ifade etmeyi gelenek haline getirmişlerdir. Halil İnalçık, artık Türk-Moğol kurultay geleneği değil, tamamıyla İslâmî biat usûlünün geçerli olduğunu ifade etmiştir. Eski kurultaylarda, Selçuklularda ve Osmanlılarda Sultanı tâyin için toplanan vezirlerden ve emirlerden oluşan mecliste fiilen kuvvet ve menfaat hesapları geçerli olmakla birlikte, Tanrı'nın iradesinin sonucu belirlediğini de kabul etmişlerdir (İnalçık, 1959, s. 82).

Hükümdar	Kaçıncı Evlat	Vâris mi?	Tahta geçtiğinde kendinden büyük ağabeyi hayatta mı?
Orhan Bey	Büyük	Var	Hayır
1. Murad	4.	Var	Hayır
1. Bâyezid	Büyük	Var	Hayır
1. Mehmed	4.	Tahta mücadele ile geçti	Evet
2. Murad	Büyük	Var	Hayır
2. Mehmed	3.	Var	Hayır
2. Bâyezid	Büyük	Var	Hayır
1. Selim	7.	Tahtı zorla ele geçirdi	Evet
1. Süleyman	Tek evlât	Var	Hayır
2. Selim	3.	Var	Hayır
3. Murat	Büyük	Var	Hayır
3. Mehmet	Büyük	Var	Hayır

Tablo 1: 1300-1603 yılları arasında tahta geçen ilk 12 padişâhın geçişleri ile ilgili tablo (Eroğlu, 2004, s. 73)

1300 - 1603 tarihleri arasında Osmanlı şehzadeleri arasında tahta büyük evlât olarak çıkan şehzâdeler %50, ağabeyinin ölümü sebebi ile tahta büyük evlât olarak çıkan şehzâdeler %25, tahta küçük evlât olarak çıkan şehzâdeler %16,67 ve tahta tek evlât iken çıkan şehzâdeler %8,33'dür. Osmanlı Devleti'nde hükümdarlık için gerekli özelliklere sahip olan büyük evlâdın resmî olmayan ama gelenekselleşen bir şekilde tahtın vârisidir. Kafes hayatının başladığı ve Ekberiyet Usulü'nün (büyük olanın tahta çıkması) uygulandığı I. Ahmet dönemine kadar olan süreçte, tahta çıkanların büyük evlât olmaları tesadüf değildir. Ekberiyet usûlü de bir anda ortaya çıkmış değildir (Eroğlu, 2004, s. 72-74).

Taht namzedleri kardeşlerin arasında asil soydan olup olmaması da bir fark yaratmaktadır. Göktürkler ve İran Moğollarında bu kural söz konusu iken, Osmanlılarda başlangıçta bu geleneğe dikkat edilmiştir. Yakub'un annesi Hıristiyan olduğu için tahta çıkamamıştır. Şükrullah, tarihinde şehzadeler hakkında bilgi verirken cariye mi bey kızından mı olduğunu belirtmiştir. Ancak 15. yüzyılda Osmanlıların bu duruma önem vermedikleri aşikârdır.

Mutlakiyetle yönetilen toplumlarda genellikle yönetim gücünü elinde bulunduranlar, yönetimlerini meşrulaştırmak için kendilerine dinî ve siyasî dayanaklar göstermişlerdir. Evrensel kabul edilebilecek genellikle her ülkede en çok kullanılan ilahî dayanaktır. Çin'deki hanedanlar için hükümdar, "Göğün oğlu", "Tanrının oğlu", İran ve Roma'da halk tarafından hükümdar Tanrı kabul edilmiştir. Türklerde Tanrı tarafından yer yüzünde "kut"lanmış bir kişi veya sonraki dönemlerde "*Padişah-ı ruy-ı zemin zillullah-i fi'l-arz* (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi)" olmuştur ki, Osmanlı Devleti için de böyledir (Eroğlu, 2004, s. 49).

Veliht tayini, büyük veya küçük oğlun tahta çıkması gibi sürekliliği olmayan bir uygulama şeklinde görülmüşse de, devamlılığı olan uygulamada taht daima ilâhî takdire açık tutulmuştur. Kut'un gücü genel kabul görmüştür. Osmanlı Devleti'nde belirli yasalarla sınırlı olsa bile, bir verâset geleneğinin bulunduğu ve bu geleneğin Türk devletlerinin genelinde uygulandığı oldukça yaygın bir görüştür. Buna karşılık ne Osmanlı öncesinde ne de Osmanlı da verâset sisteminin bulunmadığını ifade eden bir görüş de bulunmaktadır (Eroğlu, 2004, s. 53; Akman, 1997, s. 33).

Sonuç

Sonuç olarak, ekberiyet (hanedanın en yaşlısı) usulünün uygulandığı 17. yüzyıla kadar yaygın bir biçimde seçim ve ahd usûlleri kullanılmıştır. Seçim usulünde padişah ölünce yerine geçecek şehzade merkezdeki dar bir kadronun seçimi ile belirlenmiştir. Bu seçimlerde ulemanın, vezirlerin ve özellikle de veziriâzâmın önemli rolü bulunmaktadır. Yeni padişahın tahta çıkışını bildiren culûs fermanlarında padişahın "ittifak-ı ashab-ı arâ ve şurâ" ile yani "ehlü'l-hal ve'l-akd" in seçimi ile tahta geçtikleri duyurulmuştur. Bu da İslâmî geleneğin izleri olarak yorumlanmıştır. IV. Mehmed'in Allah'ın inayeti,

Birinci Murad (1362-1389) devrinde Savcı Bey olayıyla verâset kavgası başlamış ve bundan sonra şehzadelerin Rumeli sancaklarına gönderilmesi kaldırılmıştır. Yıldırım Bayezid ilk kez kardeşi Yakub Çelebi'yi katletmiştir. Çelebi Sultan Mehmed (1413-1421) uzun taht kavgası sonucunda kardeşlerini öldürtmüş ve "Bir memlekette iki padişah barınamaz..." diye durumu meşrulaştırmıştır.

karizmatik karakteri, ulemanın ve halkın oyları ile tahta oturmuştur. II. Ahmet ve I. Mahmud'un culüs fermanlarında da benzer ifadeler mevcuttur. Osman Gazi'nin Kayı boyunun ileri gelenleri tarafından bey seçilmesi, Orhan Bey'in ahilerin ve beylerin ittifakıyla seçilmesi, I. Murat'ın şehit edilmesi üzerine beyler tarafından Yıldırım Bayezid'in yerine seçilmesidir. II. Ahmet ve I. Mahmud'un culüs fermanlarında da benzer ifadeler mevcuttur (İnalçık, 1959, s. 82; İnalçık, 2007, s. 140-143; Uzunçarşılı, s.185, d.n.3; Aydın, 2017, s. 124).

Tahta geçişteki ikinci usül, iş başındaki hükümdarın yerine geçecek kimseyi belirlemesi yani **ahd** usulüdür. I. ve II. Murat ile Fatih Sultan Mehmed bu şekilde padişah olmuşlardır. Bu usulde şehzadeler sancaklara çıkarılır, tahta geçmesi istenen şehzadeye haber gönderilir, onunla hızlıca başşehir gelmesi ile eski padişahın ölümü ve yeni padişahın tahta çıkışı aynı anda halka duyurulur. Bu usul Fatih'in ölümünde işe yaramamış, güçlü veziriâzam Karamani Mehmed Paşa'ya rağmen, Fatih'in gönlündeki veliaht Konya'daki Cem Sultan'a davet mektubu gitmesi önlenmiş, Amasya'daki Bayezid'e mektup ulaştırılmıştır. Her iki usulde de devlet merkezindeki ileri gelen görevliler yeni padişaha biat etmişlerdir. Ardından da Peygamberimizin sancaktarı Eyyub el-Ensari (Eyüb Sultan) türbesinde padişaha kılıç kuşatılması, gaza geleneği ve Türk-Moğol hâkimiyet sembolleri ile ilgilidir (Aydın, 2017, s. 124-125).

Osmanlı Devleti'nin ilk üç yüz yılında seçim ve ahd usulünün dışında ekberiyet usulünün yerleşmesine kadar "zor kullanma" usulü de bir kez uygulanmıştır. Yavuz Sultan Selim, Trabzon'da sancakbeyi olarak görev yaparken Amasya'da sancakbeyi olan kardeşi Ahmed'in veliaht olarak düşünüldüğünü anlaması üzerine harekete geçmiş ve yürütmüş olduğu mücadele sonucunda Yeniçerilerin ısrarla şehzade Selim'i desteklemesi sonucunda II. Bayezid tahtı ona bırakmak zorunda kalmıştır. Zor kullanma usulü daha sonraki yüzyıllarda çok kereler zorla padişah değiştirilmiş ancak bir şehzadenin zorla padişah olması için değil, işbaşındaki hükümdarı uzaklaştırmak için bu yönteme vezirler, ulema ve yeniçeriler ya tek başlarına ya da hep birlikte mevcut padişahı tahttan indirip, uygun bir şehzadeyi tahta çıkarmışlardır (Aydın, 2017, s. 125).

17. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde yerleşik bir tahta geçme usulü bulunmaması, fiilî ve muhtemel taht kavgalarını daima gündemde tutmuş, bu da devletin maddi ve manevi kayıplarına yol açmıştır. 1617'de I. Ahmed ölünce çocuklarının küçük olması ile bu uygulamalardan vazgeçilmiş, kardeşi II. Mustafa tahta çıkarılmıştır. Ekberiyet usulü Şeyhülislâm Esad Efendi'nin ve bazı devlet adamlarının etkisi ile uygulamaya konmuştur. 1876 Kanûn-ı Esâsî'si ile de kanunlaşmıştır (Aydın, 2017, s. 126).

KAYNAKÇA

- Akman, Mehmet, (1997). *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Âşıkpaşaoğlu Tarihi, (1985). Haz. Nihal Atsız, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aydın, M. Âkif, (2017). *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Eroğlu, Haldun, (2004). *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İnalcık, Halil, (1959). "Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIV/1, 69-94.
- İnalcık, Halil, (2007). "Osmanlı Padişahı", *DİA*, C. 34, İstanbul, s.140-143.
- Mehmed Neşri, (1987). *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, Haz. F. R. Unat-M. A. Köymen, C. I, Ankara: TTK Yayınları.
- Oğuzoğlu, Yusuf, (2000). *Osmanlılarda Devlet Anlayışı*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Ortaylı, İlber, (2008). *Türkiye Teşkilâtı ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Oruç Beğ Tarihi, Ahmedî Dâstân ve Tevârih-i Mülük-i Âl-i Osman, Şükrullah Behçetü't Tevârih Üç Osmanlı Tarihi (2011). Haz. Atsız, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Şimşir, Nahide, (2021). *Osmanlı Devleti'nin Yönetim Sistemi*, İstanbul: Post Yayınları.
- Şimşir, Sebahattin, (2019). *Coğrafyadan Vatana Türkistan'da Türkler*, İstanbul: Post Yayınları.
- Taş, Kenan Ziya, (2014). *Osmanlılarda Lalalık Müessesesi*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul,1987.
- Turan, Osman, (1990). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (1984). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara: TTK Yayınları.
- Yolalcı, Mehmet Emin (2002). "Osmanlı Devletinde Şehzâdeler Meselesi", *Türkler*, C. 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.